

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Квашук Олександр Дмитрович,

orcid.org/0009-0008-5969-4576

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики

Національної поліції України

Донецького державного університету внутрішніх справ

У статті здійснено комплексний аналіз нормативного регулювання кримінального провадження щодо застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб в Україні, з урахуванням міжнародних зобов'язань держави у сфері боротьби з корупцією, організованою злочинністю та з відмиванням коштів, одержаних злочинним шляхом. Автор розглядає генезу впровадження інституту відповідальності юридичних осіб, починаючи від проєктів Кримінального кодексу 1993–1997 років, через Концепцію реформування кримінальної юстиції 2008 року, Закону України № 1507–VI від 2009 року (який втратив чинність у 2011 році) та Закону № 314–VII 2013 року, яким було запроваджено заходи кримінально-правового характеру (ЗКПХ) за деякі злочини, учинені уповноваженими особами від імені та в інтересах юридичної особи. У контексті мети дослідження обговорюються окремі новації, внесені Законом України № 4111–IX від 4 грудня 2024 року про застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб окремо від кримінального переслідування фізичних осіб за кримінальні правопорушення, передбачені частиною 2 статті 96–3 Кримінального кодексу України (КК).

Увага приділяється європейському досвіду правового регулювання порядку притягнення юридичних осіб до відповідальності: моделям кримінальної відповідальності юридичної особи в Литві, Естонії, Грузії; субсидіарній відповідальності у Швейцарії; адміністративній відповідальності в Польщі (за Законом ALCE 2003 року) та Італії (Декрет № 231/2001). Порівняльний аналіз підкреслює адаптацію процедур до національних систем, з акцентом на процесуальні гарантії, представництво та заходи забезпечення кримінального провадження.

У контексті українського законодавства аналізуються проблеми невизначеності процесуального статусу юридичної особи та її представника, законодавча неузгодженість у регламентації пов'язаних правових інститутів кримінального та кримінального процесуального законодавства, заборона на укладення угод, недоліки в регулюванні форми та змісту процесуальних рішень тощо. Автор аргументує необхідність розвитку процесуальної форми; закріплення статусу юридичної особи та визначення особливостей провадження в окремій главі Кримінального процесуального кодексу; віднесення представника до сторони захисту із правами, подібними до підозрюваного/обвинуваченого; поширення статусу захисника на адвокатів у всіх провадженнях щодо юридичних осіб.

Пропонуються науково обґрунтовані зміни до Кримінального процесуального кодексу (КПК): усунення неузгодженості переліків кримінальних правопорушень; унормування оскарження статусу юридичної особи; виключення можливості початку провадження на стадії судового розгляду без досудового розслідування; доповнення резолютивної частини обвинувального вироку можливістю закриття провадження щодо юридичної особи в разі відсутності підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру; часткове скасування заборони на укладення угод з урахуванням прав потерпілих. Наголошується на перспективних напрямках досліджень, як-от: дії системи загальних засад кримінального провадження щодо юридичних осіб, розширення їхнього змісту (забезпечення права на захист, свободи від самовикриття), моніторинг правопорушень для розширення переліку кримінальних правопорушень у статті 96–3 Кримінального кодексу.

Стаття базується на аналізі нормативно-правових актів, даних судової практики (вироків у справах № 766/5921/24 та № 461/2964/24), наукових працях у галузі кримінального

та кримінального процесуального права. Висновки спрямовані на підвищення ефективності проваджень щодо юридичних осіб з одночасним забезпечення процесуальних гарантій прав і законних інтересів учасників, залучених до кримінального процесу.

Ключові слова: кримінальне провадження, провадження щодо юридичної особи, досудове розслідування, судовий розгляд, процесуальна форма, особливий порядок провадження, засади кримінального провадження.

Kvashuk Oleksandr. Problematic issues of criminal proceedings against legal entities

The article provides a comprehensive analysis of the normative regulation of criminal proceedings concerning the application of measures of a criminal-law nature to legal entities in Ukraine, taking into account the state's international obligations in the field of combating corruption, organized crime, and the laundering of proceeds obtained through criminal means. The author examines the genesis of the implementation of the institution of liability for legal entities, starting from the drafts of the Criminal Code of 1993–1997, through the Concept of Reforming Criminal Justice of 2008, the Law of Ukraine № 1507–VI of 2009 (which lost its validity in 2011), and the Law № 314–VII of 2013, which introduced measures of a criminal-law nature (MCLN) for certain crimes committed by authorized persons on behalf and in the interests of the legal entity. In the context of the research objective, specific innovations introduced by the Law of Ukraine № 4111–IX of December 4, 2024, on the application of MCLN to legal entities separately from the criminal prosecution of natural persons for criminal offenses provided for in Part 2 of Article 96–3 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – CC) are discussed.

Attention is paid to the European experience of legal regulation of the procedure for holding legal entities liable: models of criminal liability of legal entities in Lithuania, Estonia, and Georgia; subsidiary liability in Switzerland; administrative liability in Poland (under the ALCE Law of 2003) and Italy (Decree № 231/2001). The comparative analysis emphasizes the adaptation of procedures to national systems, with a focus on procedural guarantees, representation, and measures to secure criminal proceedings.

In the context of Ukrainian legislation, the problems of uncertainty in the procedural status of the legal entity and its representative are analyzed, along with legislative inconsistencies in the regulation of related legal institutions in criminal and criminal procedural law, the prohibition on concluding plea agreements, deficiencies in the regulation of the form and content of procedural decisions, and others. The author argues for the need to develop a procedural form; to enshrine the status of the legal entity and define the specifics of proceedings in a separate chapter of the Criminal Procedure Code (CPC); to assign the representative to the defense side with rights similar to those of a suspect/accused; and to extend the status of defense counsel to attorneys in all proceedings involving legal entities.

Scientifically substantiated amendments to the Criminal Procedure Code (hereinafter – CPC) are proposed: elimination of inconsistencies in the lists of criminal offenses; normalization of the appeal against the status of the legal entity; exclusion of the possibility of initiating proceedings at the stage of trial without pre-trial investigation; supplementation of the operative part of the guilty verdict with the possibility of terminating proceedings against the legal entity in the absence of grounds for applying MCLN; partial lifting of the prohibition on concluding plea agreements, taking into account the rights of victims. Emphasis is placed on promising research directions: the operation of the system of general principles of criminal proceedings with respect to legal entities, expansion of their content (ensuring the right to defense, freedom from self-incrimination), monitoring of offenses to expand the list of criminal offenses in Article 96–3 of the CC.

The article is based on the analysis of normative legal acts, judicial practice data (verdicts in cases № 766/5921/24 and № 461/2964/24), and scholarly works in the field of criminal and criminal procedural law. The conclusions are aimed at enhancing the effectiveness of proceedings involving legal entities while simultaneously ensuring procedural guarantees for the rights and legitimate interests of participants involved in the criminal process.

Key words: criminal proceedings, proceedings regarding legal entity, pre-trial investigation, trial, procedural form, special procedure of proceedings, principles of criminal proceedings.

Постановка проблеми. Важливим фактором успішного євроінтеграційного шляху України є виконання Украї-

ною взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань у галузі боротьби з організованою злочинністю та корупцією, відми-

ванням коштів, правового й організаційного забезпечення діяльності інститутів кримінальної юстиції, захисту прав і свобод особи.

Одним із зобов'язань держави є імплементація ратифікованих міжнародно-правових актів у частині запровадження в національну правову систему механізму притягнення до відповідальності юридичних осіб.

У рамках виконання Стамбульського плану дій з боротьби проти корупції ОЕСР Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів від злочинної діяльності та фінансування тероризму (2005 р.), Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність (2001 р.), Конвенцію ООН про боротьбу із транснаціональною організованою злочинністю (2000 р.), Конвенцію ООН проти корупції (2003 р.), Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією (1999 р.) та інші міжнародні договори, що передбачають відповідні зобов'язання держави.

У березні 2024 р. ОЕСР опублікувала Звіт про антикорупційні реформи в Україні за результатами п'ятого раунду моніторингу Стамбульського плану дій з боротьби проти корупції, у якому відмітила неефективність упровадженого у 2014 р. законодавства й основаної на ньому правозастосовної практики стосовно корпоративної відповідальності (OECD (2024 р.)) [1].

За понад десятирічний строк чинності правового регулювання практика проваджень щодо застосування заходів кримінально-правового характеру не сформована, а ухвалення судових рішень має епізодичний характер.

Вищезазначене актуалізує наукові дослідження, спрямовані на підвищення ефективності кримінального провадження щодо юридичних осіб з одночасним упровадженням механізмів запобігання непропорційному втручання у права, свободи та законні інтереси осіб, які беруть у ньому участь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провадження щодо юридичних осіб під різним кутом зору досліджувалось у наукових роботах: С. Абламського [23], І. Гловюк [19; 26], З. Загинеї-Заболо-

тенко [20], О. Кучинської [24], С. Пожара [22], С. Толокольнікова [24], О. Юхна [23] й інших учених-процесуалістів. Проблематиці кримінального провадження щодо юридичної особи присвячена дисертаційна робота О. Панченко 2018 р. [7].

Грунтовні роботи вказаних учених створили основу для продовження досліджень проблемних аспектів забезпечення ефективності провадження про застосування заходів кримінально-правового характеру (далі – ЗКПХ) щодо юридичних осіб та взяті за основу даної статті.

На думку автора, деякі проблемні питання є не досить дослідженими та потребують подальшого опрацювання в умовах неефективності практичного застосування законодавства в реальних кримінальних провадженнях. Окрім того, останні зміни кримінального процесуального законодавства та впровадження застосування ЗКПХ у спеціальному порядку змушують звертатися до проблеми реалізації процесуального статусу юридичної особи і в контексті законодавчих новацій.

Метою статті є комплексний аналіз норм кримінального процесуального права, якими регулюється порядок провадження щодо юридичних осіб, яке здійснюється водночас із кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру, огляд проблемних питань, пов'язаних із процесуальним статусом юридичної особи та її представника, недоліків нормативної регламентації окремих процедур, надання науково обґрунтованих пропозицій щодо вирішення наявних проблем шляхом внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України; визначення напрямів подальших наукових розвідок.

Генеza кримінального процесуального регулювання застосування ЗКПХ. Ідея запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб була запропонована ще в 1993–1997 рр. в одному із двох проєктів Кримінального кодексу України (далі – КК), які розглядалися Верховною Радою України I та II скликань, та не була підтримана [2].

Перспектива впровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб була

передбачена Концепцією реформування кримінальної юстиції України, затвердженою Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 [3].

Спроба запровадження правового механізму притягнення юридичних осіб до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень була здійснена ще у 2009 р. шляхом ухвалення Закону України (далі – ЗУ) № 1507-VI від 11 червня 2009 р., дія якого мала поширюватися на юридичних осіб приватного права за вчинення від їхнього імені та в їхніх інтересах керівником, засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою самостійно або у співучасті будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 209, ч. 1 або ч. 2 ст. ст. 235-4, 235-5, ст. ст. 258-5, 364, 365, 368, 369 і 376 КК. Упродовж шести місяців після набрання обвинувальним вироком суду законної сили, закриття справи (відмови в порушенні) за nereабілітуючими підставами прокурор мав складати протокол щодо юридичної особи та надсилати його до суду та юридичній особі. За результатом розгляду справи за участю прокурора та представника юридичної особи суд ухвалює постанову про накладення стягнення або про закриття справи з можливістю перегляду постанови в апеляційному порядку або за нововиявленими обставинами. Участь представника у справі, що припускала можливу ліквідацію юридичної особи, є обов'язковою [4]¹.

1 вересня 2014 р. набрав чинності ухвалений 23 травня 2013 р. ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)», яким запроваджено застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (ЗКПХ) у зв'язку з учиненням уповноваженою особою злочинів, перелік яких надалі неодноразово змінювався та доповнювався [6].

Запровадження у правову систему України інституту відповідальності юридичних осіб за вчинене кримінальне правопорушення зумовило необхідність

створення на нормативному рівні процесуального механізму його реалізації. Відповідні зміни та доповнення були внесені до окремих статей КПК з метою унормування порядку застосування ЗКПХ в межах стадії притягнення до кримінальної відповідальності відповідної уповноваженої фізичної особи у зв'язку з учиненням кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 96-3 КК [8].

4 грудня 2024 р. Верховна Рада ухвалила у другому читанні та загалом ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» № 4111-IX. Цим ЗУ, що набрав чинності 26 грудня 2024 р., розд. VI «Особливі порядки кримінального провадження» доповнено новою гл. 37-1, якою встановлено процедуру кримінального провадження щодо застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у спеціальному порядку, окремо від кримінального переслідування фізичних осіб, що вчинили кримінальні правопорушення (суспільно небезпечні діяння), передбачені ч. 2 ст. 96-3 КК. Порядок провадження щодо юридичних осіб у зв'язку з учиненням кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 96-3 КК (далі – провадження в загальному порядку), залишився незмінним [9].

Європейський досвід застосування відповідальності юридичних осіб.

У європейських державах використовуються моделі, адаптовані до національних правових систем: 1) юридична особа поряд із фізичною особою визнається самостійним суб'єктом злочину та в окремих випадках підлягає кримінальній відповідальності; 2) юридична особа зазнає кримінальної відповідальності в разі вчинення фізичною особою злочину в її інтересах; 3) юридична особа зазнає специфічної адміністративної відповідальності за причетність до злочину, що вчинила фізична особа [10, с. 146].

У Литві, Естонії, Грузії юридична особа визнається суб'єктом злочину та притягується до кримінальної відповідальності

¹ Цей Закон був уведений у дію 1 січня 2011 р., але вже за три дні втратив чинність [5].

в порядку, визначеному кримінально-процесуальними кодексами. Так, вид і міра покарання юридичної особи визначаються статтями Особливої частини КК (примітками до них), а особливості провадження визначені гл. XXIX КПК Грузії. З метою притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб кримінальний процес ведеться в загальному порядку відповідно до норм КПК з урахуванням їхнього змісту. Не допускається провадження ліквідаційних процедур і реорганізація з моменту початку кримінального процесу та до набрання вироком законної сили або припинення кримінального переслідування. Прокурор повідомляє про ухвалене рішення щодо спрямування справи до суду адвокату юридичної особи та роз'ясняє йому право на ознайомлення з матеріалами справи (ст. 325–327 КПК Грузії) [11].

Порядок ведення процесу щодо юридичних осіб у Литві встановлюється загальними правилами КПК, з винятками, передбаченими розд. XXVIII. Провадження щодо юридичної особи та фізичної особи може бути об'єднане або проводитися окремо. Якщо юридична особа не призначить представника, тоді виконавець досудового слідства має право призначити своєю постановою представника юридичній особі. Представник юридичної особи у процесі користується всіма правами, передбаченими для підозрюваного чи обвинуваченого. До юридичних осіб можуть бути застосовані такі процесуально-примусові заходи: тимчасове припинення діяльності юридичної особи або тимчасове обмеження діяльності юридичної особи. Рішення в судовій справі щодо юридичної особи ухвалюється у формі вироку [12]. У кримінальному процесі Естонії юридична особа визнається підозрюваним або обвинуваченим, який має всі права й обов'язки підозрюваного або обвинуваченого, зокрема й право давати показання від імені юридичної особи (ст. 36 КПК Естонії) [13].

У Швейцарії кримінальна відповідальність юридичних осіб, запроваджена із 2003 р. (ст. 102 Швейцарського кримінального кодексу), має субсидіарний характер – якщо не встановлено винну фізичну особу, компанія відпові-

дає за відсутність організаційних заходів (compliance). Винятками із цього правила є факт учинення семи спеціальних (так званих білокомірцевих) злочинів, які мають наслідком кумулятивну відповідальність юридичної особи. За результатами прокурорського розслідування компанія визнається обвинуваченою, а провадження здійснюється на загальних підставах, з особливостями, визначеними Кримінальним процесуальним кодексом. Процедури розслідування та розгляду справ для юридичних осіб переважно завершуються стислими наказами прокуратури про покарання (SPO) для швидкого та менш публічного вирішення, з рідкісними повними судовими процесами [14; 15].

У Польщі комерційні компанії несуть адміністративну відповідальність на підставі Закону про відповідальність колективних суб'єктів за акти, заборонені під загрозою покарання (ALCE), 2003 р. Провадження може бути ініційовано прокурором, потерпілими чи контролюючими органами, розглядається в суді за правилами, встановленими Кримінально-процесуальним кодексом Польщі (ст. ст. 21, 21a ALCE). Умовою для ініціювання провадження проти компанії є встановлення вини фізичної особи вироком суду, що діє від імені цієї компанії (за винятком скоєння екологічних правопорушень). Під час провадження до юридичних осіб можуть бути застосовані затверджені судом заборони на злиття, державні тендери чи розпорядження активами, плюс заморожування чи арешти майна. Юридичні особи призначають представників, користуються правами захисту, подібними до захисту фізичних осіб у кримінальних справах [16].

У правовій системі Італії питання притягнення юридичних осіб до відповідальності за злочини, учинені в їхніх інтересах, регламентуються спеціальним нормативно-правовим актом – Декретом Президента Італії № 231/2001 від 8 травня 2001 р., яким запроваджено систему субсидіарної адміністративної (квазікримінальної) відповідальності для юридичних осіб.

Справи про корпоративну кримінальну відповідальність розглядаються судом,

уповноваженим на розгляд кримінальних справ. Відповідно до ст. 36 Декрету у провадженнях, пов'язаних з незаконними адміністративними діями, які є наслідком кримінального правопорушення, застосовуються положення, що містяться в самому Декреті № 231/2001, а також, настільки, наскільки вони сумісні, Кримінально-процесуального кодексу та правил його застосування. Ст. 35 Декрету поширює на юридичну особу застосування всіх норм до обвинуваченого, «тією мірою, в якій вони є сумісними». II гл. Указу № 231 містить дев'ять розділів, присвячених процедурі: загальні положення (ст. ст. 34–35); суб'єкти, юрисдикція та компетенція (ст. ст. 36–43); докази (ст. 44); запобіжні заходи (ст. ст. 45–54); попереднє розслідування та попереднє слухання (ст. ст. 55–61); спеціальні процесуальні форми (ст. ст. 62–64); судовий розгляд (ст. ст. 65–70); апеляції (ст. ст. 71–73); виконання рішень (ст. ст. 74–82).

Декрет фактично прирівнює юридичну особу до фізичної особи, обвинуваченої у кримінальному процесі, щоб вона могла користуватися всіма гарантіями, передбаченими для фізичних осіб [17, с. 174–175].

У Німеччині відсутня пряма кримінальна відповідальність юридичних осіб, оскільки Кримінальний кодекс (Strafgesetzbuch) застосовується лише до фізичних осіб. Провадження здійснюється в порядку, визначеному Законом про адміністративні правопорушення (OWiG) [18].

Нормативне регулювання провадження щодо юридичних осіб в Україні. Провадження щодо юридичної особи (у загальному порядку) регламентується КПК та здійснюється в межах стадії притягнення до кримінальної відповідальності уповноваженої фізичної особи, водночас із провадженням щодо неї під час досудового розслідування та/або судового провадження. Відповідно до ст. 91 КПК встановлення підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру є елементом загального предмета доказування у кримінальному провадженні.

За рішенням сторони обвинувачення провадження щодо юридичних осіб може

бути розпочато під час досудового розслідування або судового розгляду.

На досудовому розслідуванні – після вручення повідомлення про підозру уповноваженій особі, з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), про що слідчий або прокурор не пізніше наступного робочого дня має письмово повідомити юридичну особу (ч. 8 ст. 214 КПК). У разі встановлення наявності підстав для застосування ЗКПХ під час судового розгляду прокурор звертається до суду із вмотивованим клопотанням про початок провадження щодо юридичної особи; у такому разі провадження вважається розпочатим з моменту задоволення такого клопотання судом (ст. 339 КПК).

Від імені юридичної особи діє представник, що віднесений до учасників кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК).

Формами закінчення провадження щодо юридичної особи під час досудового розслідування є закриття провадження прокурором з підстав, визначених ч. 3 ст. 284 КПК, або надсилання обвинувального акта до суду. В обвинувальному акті зазначаються відомості про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, та підстави для застосування ЗКПХ, які прокурор вважає встановленими. До обвинувального акта додається довідка про юридичну особу, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса тощо (ч. 4 ст. 291 КПК).

Провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю в разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

Про закриття провадження щодо юридичної особи прокурор ухвалює постанову, а суд зазначає це у виправдувальному вироку або постановляє ухвалу. Рішення про закриття провадження щодо юридичної особи може бути оскаржено в порядку, установленому цим Кодексом.

Укладення угод у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юри-

дичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається (ч. ч. 3, 4 ст. 469 КПК).

Проблемні питання провадження щодо юридичних осіб. Запровадження ЗКПХ спричинило дискусію у кримінально-правовій науці стосовно їхньої правової природи, дотепер законодавча новація 2013 р. не отримала однозначного розуміння серед науковців [10, с. 147]. Водночас, як зазначає І. Гловюк, кримінально-правовий характер цих санкцій є беззаперечним, що дозволяє ставити питання про правову природу кримінального провадження, що здійснюється щодо юридичної особи [19, с. 88]. Потребує визначення також місце кримінального провадження щодо юридичної особи в системі кримінального процесу України [7, с. 37].

Провадження щодо юридичних осіб в Україні є правовою процедурою застосування ЗКПХ, передбачених ч. 1 ст. 96–3 КК, яка характеризується такими рисами:

- регламентується КПК та здійснюється у кримінальній процесуальній формі;
- проводиться в межах стадії притягнення до кримінальної відповідальності у зв'язку з підозрою (обвинуваченням) уповноваженої фізичної особи в учиненні кримінального правопорушення від імені та/або в інтересах юридичної особи;
- неавтономність та субсидіарність провадження, що проводиться водночас із досудовим розслідуванням та/або судовим провадженням щодо фізичної особи;
- особливості суб'єктного складу (додаткові учасники, щодо яких здійснюється провадження);
- рішення про застосування ЗКПХ ухвалюється в обвинувальному вирокі суду щодо фізичної особи.

3. Загине́й-Заболотенко розглядає застосування заходів кримінально-правового характеру як комплексний нормативно-правовий інститут і зазначає, що норми матеріального та процесуального субінститутів повинні бути несуперечливими, лише в такому разі може бути забезпечене виконання основних завдань, які стоять перед криміналь-

ним правом, і здійсненням кримінального провадження в Україні. На відміну від підходів законодавця до регулювання кримінально-правового підінституту, кримінальні процесуальні норми другого субінституту застосування ЗКПХ законодавцем цілісно не згруповано. Вони «розкидані» по всьому тексту Кримінального процесуального кодексу України. За дослідженням авторки, відсутність цілісної структурної частини КПК, яка б об'єднувала норми кримінального процесуального субінституту нормативно-правового інституту застосування ЗКПХ, призводить до ухвалення незаконних процесуальних рішень і відсутності цілісного бачення слідчими, прокурорами, суддями, а також адвокатами того, як «працює» механізм (кримінально-правовий і кримінальний процесуальний) застосування ЗКПХ в Україні [20, с. 50–51].

Субсидіарний характер провадження, особливості суб'єкта, щодо якого вирішується питання про застосування ЗКПХ, є ознаками диференціації (ускладнення) процесуальної форми основного провадження щодо фізичної особи, з яким водночас здійснюється провадження щодо юридичної особи.

О. Панченко аналізує критерії, за якими провадження може бути віднесене до особливого та дійшла правильного висновку про те, що особливості суб'єкта, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, специфіка реалізації під час кримінального провадження окремих засад кримінального та кримінального процесуального права дають підстави віднести кримінальне провадження щодо юридичної особи до особливого порядку кримінального провадження, а специфіка його процедури має бути закріплена в розд. VI КПК України [7, с. 2, 52].

Робоча група з питань розвитку кримінального права, що опікується розробкою проєкту нового КК, пропонує запровадити застосування щодо юридичних осіб кримінально-правових засобів незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи [21]. Отже, проблема забезпечення цілісного регулювання застосування ЗКПХ щодо юридичних осіб як особливого

провадження в перспективі не зникне з порядку денного.

Упровадження цілісної регламентації провадження щодо юридичних осіб дозволить системно врегулювати особливості процедур застосування ЗКПХ, початку та закінчення провадження, застосування обмежень щодо юридичної особи, оптимізувати форму та зміст ухвалюваних процесуальних рішень, визначити процесуальні статуси залучених учасників тощо.

Продовжимо розгляд проблемних аспектів досліджуваного феномену та відмітимо, що введенням у царину кримінального процесу провадження щодо юридичної особи законодавець не виправдано уникає визначення процесуального статусу його центрального учасника, стосовно якого можуть бути застосовані примусові заходи, аж до ліквідації, на що звертається увага в науковій літературі [22, с. 311; 23, с. 81; 24, с. 55].

Юридична особа в національній правовій системі визнається окремим суб'єктом матеріальних і процесуальних правовідносин, має відповідні право-, діє- та деліктоздатність. У кримінальному провадженні вона є потерпілим, цивільним позивачем або відповідачем, третьою особою тощо, а питання представництва такої особи є похідним від закріплення її процесуального статусу.

Юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, де-факто і де-юре є учасником кримінальних процесуальних відносин, повідомляється про початок провадження та про ухвалені рішення щодо неї, її права можуть бути обмежені під час досудового розслідування (накладання арешту на майно тощо).

У галузі кримінального права юридична особа не визнається суб'єктом злочину, проте розглядається як особливий суб'єкт кримінально-правових відносин [25, с. 160]. Як учасник охоронних кримінально-правових відносин вона реалізує власний матеріально-правовий інтерес в аспекті несприятливих майнових і організаційних наслідків учинення суспільно небезпечного діяння уповноваженою особою, а також зумовлений ним процесуальний інтерес – як суб'єкт, залучений до кримінального провадження.

Отже, статус юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має бути закріплений у КПК, шляхом унесення відповідних змін і доповнень у ст. 64–1, а в перспективі – в окремій главі КПК.

Відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань на стадії притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення злочину від імені та в інтересах юридичної особи, встановлення підстав для застосування ЗКПХ є елементом загального предмета доказування у кримінальному провадженні, а рішення про застосування ЗКПХ ухвалюється обвинувальним вироком суду.

Загальна спрямованість провадження щодо юридичних осіб на встановлення підстав і застосування заходів кримінально-правового характеру вказує на те, що діяльність сторони обвинувачення стосовно такої юридичної особи має викривальний характер.

Як резонно зазначає І. Гловюк, напрям діяльності представника юридичної особи має бути пов'язаний із запереченням законності й обґрунтованості застосування цих заходів, що дозволяє кваліфікувати його діяльність як прояв функції захисту в контексті заперечення законності й обґрунтованості кримінального переслідування, зокрема заперечення наявності підстав застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, виявлення обставин для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру [26, с. 130–131].

Отже, представник юридичної особи має бути віднесений до учасників кримінального провадження зі сторони захисту [26, с. 131] та користуватися правами, передбаченими для підозрюваного, обвинуваченого, у частині, яка стосується захисту прав та інтересів юридичної особи.

КПК передбачає право підозрюваного, його захисника та законного представника оскаржити повідомлення про підозру після спливу одного місяця із дня повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального проступку або двох

місяців із дня повідомлення особі про підозру в учиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду з обвинувальним актом – підозрюваним, його захисником чи законним представником (п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК).

Оскарження статусу юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, закон не передбачає (власне кажучи, закон не передбачає і самого статусу). Проте провадження щодо юридичної особи фактично не може здійснюватися без повідомлення про підозру уповноваженої особи. Отже, у разі скасування повідомлення про підозру уповноваженій особі компанії статус юридичної особи у кримінальному провадженні має припинятися. КПК України не передбачено право представника юридичної особи на оскарження підозри уповноваженої особи, хоча його наявність впливає із загальних засад кримінального провадження [27].

Відповідно до ч. 1 ст. 7 КПК зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження.

Засади кримінального провадження у провадженнях щодо юридичної особи мають застосовуватися з урахуванням їхнього змісту. Як зазначає О. Панченко, поява у кримінальному судочинстві нових суб'єктів – юридичних осіб потребує нового погляду на дефініцію поняття «засади кримінального провадження», їхній зміст і перелік. Засади кримінального провадження є способами захисту прав і обстоювання законних інтересів не тільки людини та громадянина (фізичної особи), але і юридичних осіб [7, с. 127].

Питання дії системи загальних засад кримінального провадження у провадженні щодо юридичної особи, а також розширення змісту окремих засад, зокрема забезпечення права на захист, свободи від самовикриття (у частині можливості працівників юридичної особи й уповноважених нею осіб, які не притягуються до кримінальної відповідальності, не свідчити проти своєї компанії), вважаємо одним із перспективних напрямів наукових розвідок.

Ухваленням ЗУ № 4111-IX від 4 грудня 2024 р. законодавець змінив підхід до традиційного розуміння захисника у кримінальному провадженні, надавши статус захисника також адвокату, який здійснює представництво юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження про застосування ЗКПХ у спеціальному порядку. Цим же ЗУ було визначено обов'язкову участь представника в такому провадженні та визначено, що представники юридичної особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження, користуються правами й обов'язками, передбаченими ст. 46 цього Кодексу, яка визначає загальні правила участі захисника у кримінальному провадженні (ст. 483-2 КПК) [9]. Такі положення доцільно поширити й на провадження щодо юридичних осіб, які здійснюються водночас із кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру.

Одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності, який вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм, зокрема їхньої передбачуваності (прогнозованості) та стабільності [28]. Відсутність продуманого системного викладу нормативного матеріалу та визначеності перешкоджає його правильному розумінню, дотриманню системи засад кримінального провадження, належної правової процедури.

Відповідно до ч. 8 ст. 214 КПК відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань негайно після вручення особі повідомлення про підозру. У цій же нормі викладено перелік статей КК, після повідомлення про підозру в учиненні злочинів за якими, від імені та в інтересах такої юридичної особи, може бути розпочато провадження щодо юридичної особи.

Порівняльний аналіз переліків статей, визначених у ч. 8 ст. 214 КПК та ч. 1 ст. 96-3 КК, вказує на їхню істотну невідповідність, зокрема, у КПК відсутні статті: 111-1, 114-2, ч. ч. 2-4 ст. 159-1, 255, 343, 345, 347, 348, 349, 376-379, 386 КК. Має місце й дзеркальна тенден-

ція: у КК немає посилання на ст. 151–2, яка передбачена ч. 8 ст. 214 КПК.

Вироком від 30 квітня 2024 р. Херсонським міським судом Херсонської області у справі № 766/5921/24 було засуджено директора двох ТОВ за ведення господарської діяльності у взаємодії з незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема й окупаційною адміністрацією держави-агресорки, тобто за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111–1 КК України. Згідно з вироком суду провадження здійснювалося щодо вказаних товариств, стосовно них було застосовано ЗКПХ у формі штрафу [29].

Норма ч. 8 ст. 214 КПК не передбачає можливості початку провадження щодо юридичної особи у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111–1 КК, що ставить під сумнів правомірність ухвалених органом досудового розслідування, прокурором і судом процесуальних рішень.

Варто також звернути увагу на те, що зіставлення мети запровадження відповідальності юридичних осіб, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, визначеної в міжнародних і внутрішніх нормативно-правових документах, з кількісним і якісним складом правопорушень, закріплених у ст. 96–3 КК та ст. 214 КПК, дає підстави констатувати їх істотну невідповідність. Наприклад, кримінальні правопорушення, які визначені як корупційні, згідно із приміткою до ст. 45 КК України, до ст. ст. 96–3 та 214 включені лише частково (ч. ч. 1, 2 ст. 368–3, ч. ч. 1, 2 ст. 368–4, ст. ст. 369 та 369–2). Отже, для усунення таких розбіжностей доцільно: а) здійснити моніторинг і науковий аналіз тих кримінальних правопорушень, які потенційно можуть бути вчинені уповноваженими особами в інтересах юридичної особи, від її імені з метою отримання останньою матеріальних благ, пільг, переваг тощо; б) зіставити мету застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, визначених у відповідних міжнародно-правових актах і національній нормативно-правовій базі, з переліком правопорушень, закріплених у ст. 96–3 КК України,

ст. 214 КПК України, на підставі чого зробити редагування зазначених статей [7, с. 98].

Проблемним уявляється також питання щодо форми та змісту окремих процесуальних рішень, які ухвалюються під час провадження щодо юридичної особи.

КПК не передбачає складання окремого документа, який би містив формулювання твердження сторони обвинувачення про наявність підстав до застосування заходів кримінально-правового характеру. До обвинувального акта, який скеровується до суду, додається довідка з відомостями про юридичну особу, а в акті зазначаються підстави для застосування ЗКПХ, які прокурор вважає встановленими (п. 7–1 ч. 1 ст. 291 КПК). Порядок провадження щодо застосування ЗКПХ у спеціальному порядку, згідно із гл. 37–1 КПК, передбачає звернення прокурора до суду з актом про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (ст. 483–10 КПК), що уявляється таким, що за своєю формою відповідає сутності й меті провадження, забезпечує права залучених учасників.

Під час судового розгляду прокурор має право звернутися до суду із вмотивованим клопотанням про початок провадження щодо юридичної особи (ч. 1 ст. 339 КПК). На наш погляд, перенесення початку провадження щодо юридичної особи на стадію судового розгляду без проведення досудового розслідування порушує право особи на справедливий судовий розгляд і вимоги ч. 1 ст. 7 КПК, тому наведена норма ч. 1 ст. 339 має бути вилучена.

Розпочате під час досудового розслідування провадження щодо юридичної особи може бути закрито прокурором з підстав, визначених ч. 3 ст. 284 КПК, а судом – у разі постановлення виправданого вироку або ухвали про закриття кримінального провадження.

Закриттям кримінального провадження або ухваленням вироку суд вирішує питання про закриття провадження стосовно юридичної особи або про застосування заходів кримінально-правового характеру.

Відповідно до п. 7–1 ч. 1 ст. 368 КПК, коли ухвалює вирок, суд встановлює,

зокрема, чи є підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Резолютивна частина виправдувального вироку має містити рішення про закриття провадження щодо юридичної особи (абз. 2 п. 1 ч. 4 ст. 374 КПК), а обвинувального – рішення про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (абз. 6 п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК).

КПК не передбачає можливості закриття судом провадження щодо юридичної особи за постановлення обвинувального вироку, якщо підстави для застосування ЗКПХ не були встановлені. За аналогією закону суд у нарадчій кімнаті має постановляти в таких випадках, окрім вироку, ще й ухвалу про закриття провадження щодо юридичної особи. Тому для усунення цієї прогалини необхідно змінити абз. 6 п. 2 ч. 4 ст. 374, виклавши в такій редакції: «рішення про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру або про закриття провадження щодо юридичної особи».

Потребує переосмислення загальна заборона на укладання угод у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи (ч. ч. 3, 4 ст. 469 КПК). Як видно із прикладу, який наводиться нижче, на практиці суди ухвалюють рішення про затвердження угод у таких провадженнях. Так, вироком Галицького районного суду м. Львова від 22 квітня 2024 р. у справі № 461/2964/24 було затверджено угоду про визнання винуватості, укладену між прокурором і обвинуваченими за ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 111–1 КК, один із яких є уповноваженою особою товариства, щодо якого здійснювалося провадження. Істотною умовою угоди сторонами було визначено застосування щодо товариства ЗКПХ у виді штрафу в розмірі 20 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян [30].

На наш погляд, повна заборона на укладання угод є одним із факторів уникнення стороною обвинувачення початку провадження щодо юридичних осіб у передбачених законом випадках. У перспективі доцільно унормувати особливості укладання угод, визначивши їх істотні умови із забезпеченням прав потерпілих, а також визначити перелік конкретних кримінальних правопорушень, у провадженнях за якими укладання угод не допускається.

Висновки. Поточний стан нормативного регулювання провадження щодо юридичних осіб, яке здійснюється одночасно із кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру, характеризується наявністю комплексу проблемних питань, які потребують уваги законодавця: відсутність системного унормування особливостей правової процедури застосування ЗКПХ, невизначеність процесуального статусу юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, недостатня узгодженість норм відповідних правових інститутів. В аспекті застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, потребують подальшого опрацювання питання віднесення представника юридичної особи до учасників зі сторони захисту із правами підозрюваного/обвинуваченого в частині інтересів юридичної особи; встановлення обов'язкової участі представника із залученням, у разі необхідності, адвоката за призначенням; можливості укладання угод у таких провадженнях, початку провадження без проведення досудового розслідування; застосування заходів забезпечення кримінального провадження (обмежень) щодо юридичної особи. Вищенаведене визначає напрями подальших наукових розвідок, що мають бути спрямовані на підвищення ефективності правозастосування, забезпечення процесуальних гарантій учасників кримінального провадження та відповідності його міжнародним стандартам боротьби з корупцією та організованою злочинністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Review of Anti-Corruption Reforms in Ukraine under the Fifth Round of Monitoring: The Istanbul Anti-Corruption Action Plan. *Organisation for Economic Co-operation and Development*. DOI: 10.1787/9e03ebb6-en
2. Висновок Головного науково-експертного управління на проєкт закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)». *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46901
3. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>
4. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень : Закон України № 1507-VI від 11.06.2009 р. (втратив чинність). *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1507-17>
5. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції : Закон України від 21.12.2010 р. № 2808-VI. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2808-17#Text>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб) : Закон України від 23.05.2013 р. № 314-VII. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18#Text>
7. Панченко О. Кримінальне провадження щодо юридичної особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 146 с. URL: <file:///C:/Users/krlaw/Downloads/dis.doc.pdf>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав : Закон України від 04.12.2024 р. № 4111-IX. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4111-20#Text>
10. Нікіфорова Т. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру : навчальний посібник. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7867/1/Posibnik_TPZZKPKh.pdf
11. Criminal Procedure Code of Georgia : Law of Georgia, adopted by the Parliament of Georgia on October 9, 2009, № 1772. *Official portal Legislative Herald of Georgia*. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/90034?publication=171>
12. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas : Lietuvos Respublikos įstatymas, priimtas Seimo 2002 m. kovo 14 d. № IX-785. *Oficialus Teisės aktų registro portalas*. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777>
13. Criminal Procedure Code of Estonia : Law of Estonia, adopted by the Riigikogu on February 12, 2003, № RT I 2003, 27, 166. *Official portal Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/529122025005/consolide>
14. Criminal Procedure Code of Switzerland : Law of Switzerland, adopted by the Federal Assembly on October 5, 2007, SR 312.0. *Official portal Fedlex*. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2010/267/en>

15. Taormina A., Wantz N., Balac K. Switzerland: strategy and defence in corporate criminal liability. *Global Investigations Review*. URL: <https://globalinvestigationsreview.com/review/the-european-middle-eastern-and-african-investigations-review/2025/article/switzerland-strategy-and-defence-in-corporate-criminal-liability>
16. Zaborowski M. Corporate Criminal Liability in Poland The ALCE Act Explained for foreign businesses. *Criminal Law in Poland*. URL: <https://criminallawpoland.com/advice/corporate-criminal-liability-in-poland-the-alce-act-explained-for-foreign-businesses/> (дата звернення: 19.12.2025).
17. Militello E. Criminal investigations on corporate liability: A comparative account on Italy and the United States. Pisa : Pacini Giuridica, 2020. 240 p.
18. Habbe J.S., Zapf D., Kuhn J., Henneberg J. Germany: combating white-collar crime and sanctions violations. *Global Investigations Review*. URL: <https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-practitioners-guide-global-investigations/2026/article/germany-combating-white-collar-crime-and-sanctions-violations>
19. Гловюк І. Проблеми визначення функціональної спрямованості діяльності представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. *Правова політика в Україні: питання теорії та практики* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24 жовтня 2014 р. Київ, 2014. Т. 2. С. 88–91.
20. Загиней-Заболотенко З. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як нормативно-правовий інститут. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». Вип. 83. Ч. 3. 445 с. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.83.3.7
21. Текст проекту нового Кримінального кодексу України / Draft of the new Criminal Code of Ukraine (станом на 15.10.2025 р.). *Новий Кримінальний кодекс*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>
22. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 р.: ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3225/1/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%8E%D0%BA%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf>
23. Абламський С., Юхно О. Окремі питання участі у кримінальному провадженні представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. *Право і безпека*. 2016. № 1 (60). С. 80–84. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f9467638-90e7-4705-b0bf-45bc3c079d47/content>
24. Кучинська О., Толокольніков С. Особливості процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному процесі України: теорія і практика : монографія. Київ : Алерта, 2017. 168 с.
25. Павлова Т. До питання про кримінально-правовий статус юридичної особи. *Правова держава*. 2015. № 20. С. 157–161.
26. Гловюк І. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... докт. юрид. наук. Одеса, 2016. 602 с.
27. Максименко О. Практика застосування до компанії заходів кримінально-правового характеру набирає обертів. *Liga Zakon*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/206631_praktika-zastosuvannya-do-kompany-zakhodv-krimnalno-pravovogo-kharakteru-nabira-obertv
28. Рішення КСУ від 20.12.2017 р. № 2-р/2017 у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) п. 7 ч. 2 ст. 42 Закону України «Про вищу освіту». *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text>

29. Вирок Херсонського міськрайонного суду від 30.04.2024 р. у справі № 766/5921/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118880738>

30. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 22.04.2024 у справі № 461/2964/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118549073>

Стаття надійшла в редакцію: 09.11.2025

Стаття прийнята: 15.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

